

13. A piacgazdaság kiépülése

A rendszerváltoztatás korszakában a tervgazdaságból piacgazdaságra való átmenet hatalmas gazdasági visszaesséssel járt, és azóta is élénk viták keresztüztüzében áll. A nemzeti vagyon igen jelentős része cserélt gazdát, vagy ment csődbe ebben az időszakban. Mindez az így kialakult új helyzet és tulajdonviszonyok okán napjainkra is komoly hatással bír. Milyen pénzügyi-gazdasági folyamatok vezettek a Kádár-korszak válságához?

Nincs még egy olyan ország a világon, ahol a lakosság olyan nagy hányada tanulna vállalkozni, és ez mégis úgy történik, hogy a régi kereteket nem kellett összetörni, lehetővé vált a politikai hatalom kontinuitása. Nálunk a lakosság kétharmad része igen biztonságos vállalkozói iskolába járhat. A munkaviszonyból vagy nyugdíjként megkapja a létférfiumhoz szükséges biztonságos fizetést, és igénybe veheti az állam szociális ellátását. A biztos fix mellett viszont bőven van lehetősége kisvállalkozásokra. Ez a kockázat nélküli vállalkozás teljesen új a társadalmak történetében.

(Kopátsy Sándor közgazdász, 1988)

- Miért értékelte pozitívan az 1980-as évek gazdasági viszonyait a szerző?
- Mely gondolat tekinthető benne visszásnak?

A nyolcvanas évek közepére nagyjából 200, nyugati székhellyel rendelkező vegyesvállalat volt bejegyezve Magyarországon [...]. Ezen cégek megjelenése felkeltette a nyugati gazdasági szereplők figyelmét is. [...] Magyarország kifejezetten vonzó célországa volt a befektetőknek, ugyanis a bankszektortól a turizmusig a gazdaság széles spektrumán engedélyezte a cégalapításokat a jogszabályi háttér, az adókat viszonylag alacsony szinten határozták meg (első öt évben 20%, majd 30%), emellett egyes kiemelt területeken – például az energetikában vagy a gyógyszeriparban – a nyugati befektetők adómentességét is élvezhettek az első öt évben, majd a továbbiakban is jelentős adókedvezményt kaptak. Ráadásul mindezeken túl kedvező áron juthattak hozzá az energiához és a nyersanyagokhoz, a magyar munkavállalók fizetésének meghatározásához pedig az alacsony kezleti munkabérek váltak irányadóvá, természetesen forintban fizetve.

(Borvendég Zsuzsanna, történész:
Mesés kémjátszmák, Budapest, 2020. 92.)

- Mikorra tehető az állam gazdasági monopóliumának a feladása a szöveg alapján?
- Miért érte meg a nyugati befektetőknek már a szöveg által vizsgált időszakban is Magyarországon befektetni?
- Milyen szempontból volt ez ellentétes a szocializmus nyilvánosan hirdetett eszméivel?

A piacgazdaságra való áttérés

Hogyan kezdte el átalakítani a Kádár-rendszer a szocialista gazdaságot?

A Kádár-rendszer utolsó éveiben a szocialista gazdaságpolitika irányítói sem láttak már lehetőséget a meglévő államosított gazdasági rendszer fenntartására. Így a **gazdasági átállást** és az **új tulajdonviszonyok kialakításának alapjait** még az állampárt vezényelhette le a saját érdekei szerint.

Már 1980-tól **engedélyezték a magán kisvállalkozások** (vállalati gazdasági munkaközösségek) **működését**, majd **1984-ben a pártvezetés határozata célként fogalmazta meg a vegyes (állami, szövetkezeti és magán-) tulajdonra épülő szocialista piacgazdaság kialakítását**. 1980-tól **fokozatosan liberalizálták az árrendszert**, ezzel a szabad árák köre már elérte a termékek kétharmadát. Mindez gyorsuló **inflációhoz** vezetett.

1987-ben megteremtették a **kétszintű bankrendszert**, azaz a központi banki feladatokat ellátó **jegybank** mellett kialakultak a **kereskedelmi bankok**. A cél az volt, hogy ellássák a hitelfunkciókat a lakosság és a vállalkozások felé, ezzel lehetővé téve az új beruházásokat. Kialakították a **piacgazdaságokban megszokott adórendszert**, amelynek legfontosabb eleme a **személyi jövedelemadó**, az általános forgalmi adó és a társasági nyereségadó lett.

Újabb, a korábbiaknál is jelentősebb mérföldkövet jelentett az 1988-ban elfogadott **külföldi befektetésekről szóló**, valamint a **társasági törvény**. A társasági törvény rendelkezett a különböző **(magán) gazdasági társaságok** létrehozásának lehetőségéről és szabályairól. Ezzel tulajdonképpen az államhatalom teljesen és végleg feladta a gazdasági tulajdon tekintetében meglévő – az államosítással és kollektivizálással kialakított – addigi **monopóliumát**, és utat nyitott a hazai magán-, valamint a külföldi tőkének, azaz **megteremtette a piacgazdaság alapvető jogi kereteit**. A szocialista gazdaság összeomlása ezen a szinten már nem volt megakadályozható. 1988 júliusában döntött a pártvezetőség a **teljes foglalkoztatottság elvének megszüntetéséről** is. Mindenek eredményeként a piacgazdasági berendezkedés fő keretei 1989-re készen álltak, azonban az ország gazdasági szerkezetének ehhez történő átalakítása még hosszú évekbe telt.

A privatizáció

Miért és milyen ütemben bontakozott ki a privatizáció?

A gazdasági átalakulás során a **piacgazdaságban** megszokott tulajdonviszonyok, vagyis a **magántulajdon túlsúlyával** bíró vegyes gazdaság megteremtése elsődleges feladattá vált. A Kádár-rendszer utolsó éveiben elsőként az úgynevezett **spontán privatizáció** (ma-

gánosítás) indult meg. Az új tulajdonosoktól **szakszerűbb és hatékonyabb működés** kialakítását, valamint **tőkebevonást** vártak, de ez **sok esetben nem valósult meg**. A szocialista államhatalom ugyanis nem alkotott meg átfogó privatizációs szabályozást, így a korábbi reformok során önállósított vállalatvezetések a jogi kiskapukat és lehetőségeket kihasználva részben vagy egészen magánkézbe kezdték adni vállalataikat. Gyakran maguk a vállalatvezetők vették meg, vagy szereztek bennük részesedést. Mindezt látva a közvélemény nagy része **„vadkapitalizmusról”** beszélt. Ezek a vállalatok képezték a legértékesebb, leghatékonyabban működő részét az állami tulajdonnak.

A **folyamat teljesen szabályozatlanul zajlott**, a vásárlások rendszerint mélyen a **valós érték alatti áron történtek**. Kétségtelen, hogy nem állt rendelkezésre elegendő hazai tőke, de tény, hogy az új tulajdonosok sokszor a **kapcsolati hálójukat, ismeretségeiket kihasználva** – ehhez esetenként a kedvező banki hitelek is hozzájárultak – jutottak részesedéshez. Minthogy a folyamat még az állampárt által kinevezett vállalatvezetői kör és kapcsolati hálója közreműködésével zajlott le, így sokan **hatalomátmentésnek** tekintették a privatizáció ezen szakaszát.

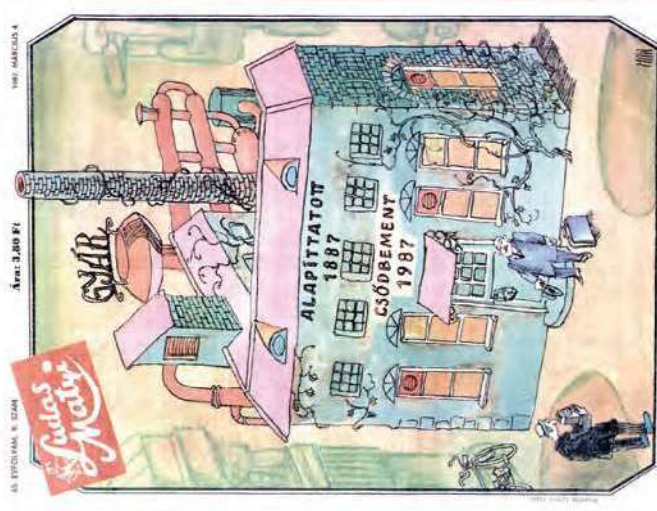
Az 1990-ben megalakuló **Antall-kormány szabályozott keretek** közé terelte a **privatizációt**: szakértői értékbecslést, nyílt pályázatot és versenytárgyalást írtak elő. Ez átláthatóbbá, de lassúvá tette a folyamatot. Mindemellett a korabeli államháztartás folyamatos hiánnyal küszködött – nem beszélve az államadósság hatalmas mértékéről –, amelynek könnyű finanszírozási eszköze lehetett volna a privatizációból származó bevétel. Többek között emiatt is döntött a **Horn-kormány a privatizáció ismételt felgyorsításáról** (például a külföldi tőke fokozottabb bevonásával). Ennek eredményeként az ezredforduló előestéjén kb. 70%-ra növekedett a magántulajdon aránya a magyar gazdaságban, azaz kialakultak a **piacgazdaságra jellemző tulajdonviszonyok**.

A privatizáció nyertesei és vesztesei

Miért volt ellentmondásos a privatizáció?

A **privatizáció a rendszerváltoztatás** teljes folyamatának az **egyik legvitatottabb eleme**. A piacgazdasági tulajdonviszonyok kialakításához kétségtelenül **megkerülhetetlen volt az állami vagyon magánkézbe adása**. Alapvetően az is jellemző, hogy a magántulajdonos több gondot fordít a vállalkozására, és hatékonyabb működést folytat magánkézben a vállalat. A **külföldi befektetők a Magyarországról hiányzó tőkét is behozták**, illetve sok esetben **fejlettebb technológiákat honosítottak** meg itthon.

Ugyanakkor számtalan ellenpélda is feltűnt: **egyes új tulajdonosok a könnyen megszerzett vállalatokból indokolatlanul gyorsan és sok nyereséget akartak kivonni**, amivel hozzájárultak azok hirtelen csődjéhez. Más esetekben a **külföldi befektetők** valójában a vállalatok megvásárlásával inkább **csak a magyar piacot kívánták megszerezni**, így hamarosan bezártak az újonnan megszerzett cégeiket. (Erre a legismertebb példa a magyar cukoripar sorsa). A folyamatok során a magyar ipar korábbi nagyvállalataiból szinte semmi sem maradt, és ez több volt szocialista

„Ipari műemlék” egy 1987-es Ludas Matyi vicclap címlapján

Milyen problémára hívta fel a figyelmet a karikatúra? • Mit vártak volna a privatizációtól?

Az 1980-as évek második felében már különféle „rendszerváltást előkészítő törvényeket” készítet a pártállam. Ezek a jogszabályok segítettek a kádárista elit vagyonátmentését, ezzel a céllal is születtek. A társasági törvény például lehetőséget adott kft.-k alapítására, az elit ebbe csúsztatta át az általa vezetett vállalatok, intézmények értékeiből a vagyonrészét. Persze fillérekért. Szándékosan nem alkották meg ugyanis azt a modern számviteli törvényt, amellyel tisztességesen fel lehetett volna mérni a magyar állam vagyonát, az üzemelt vállalatok értékét. Így minden kivásárlásnak szóbeli ármegegyezés lett az alapja, amelyet ráadásul Gipsz Jakab gyárigazgató kötött önmagával, vagyis Gipsz Jakab kft.-ügyvezetővel. (...) a szocialista Magyarország vagyonát nem mérte fel senki sem, nem is volt erre megfelelő jogszabály, ahogy már mondtam. A „fogd, ahol éred” elve érvényesült.

(Boros Imre közgazdász, az első Orbán-kormány PHARE-ügyekért felelős minisztere)

• Milyen, a közvélemény számára kevésbé ismert ügyekre hívta fel a figyelmet a közgazdász?

	Bevételek mindösszesen
1990	0,67
1991	31,36
1992	77,23
1993	169,91
1994	156,67
1995	481,04
1996	176,51
1997	350,37
Összesen	1443,76

Az állami vagyonkezelő szervezetek összes bevétele
(Mrd Ft)

Állapítsuk meg, melyik kormány idején gyorsult fel a privatizáció folyamata! •
Milyen rövid és hosszú távú hatásai lehettek a privatizációnak a gazdasági stabilitás szempontjából?

országban (például Csehország) nem így zajlott le. Emellett a külföldi befektetők tulajdonszerzései eredményeként **az ország bizonyos fontos stratégiai ágazatai** (például energetika, közművek, távközlés, bankszektor) tekintetében is **függővé váltak**.

Szintén a kételyeket táplálták a vagyonszerzésekkel kapcsolatban sorozatosan felvetődő **korruptciós ügyek** (kapcsolati úton szerzett előnyös lehetőségek). A közvélemény ráadásul sokszor ebből csak annyit látott, hogy a többség kimaradt a privatizációs tulajdonszerzésből, sőt gyakran a privatizált vállalat bezárása miatt vagy átvezetése nyomán elvesztette munkáját, így érthető, ha az árnyoldalak jobban megmaradtak. A 20. században kevesebb mint fél évszázad alatt két hatalmas horderejű **vagyoni átrendeződés** (álmamosítások, majd privatizáció) is történt az országban, amely a folyamat jelentőségénél fogva szükségyszerűen nagy tömegeknek okozott sérelmeket.

Történetsszemmel

Vita a privatizációról

Rendszerváltás-e vajon az, ha a volt elnyomó réteg jut a privatizálás során egy olyan vagyonhoz, amely most már újabb évtizedekre fogja ugyanennek az elnyomó rétegnek a helyzetét konzerválni, és újabb hatalmi tényezőket fog a kezükbe adni, vagy pedig a rendszerváltáshoz az tartozna hozzá, hogy a tulajdoni változással az eddig elnyomott rétegek kapják meg azt a vagyont, amellyel a társadalom rendelkezik. [...] mi a reprivatizáció hívei vagyunk, mert a privatizálással a minket évtizedeken keresztül elnyomó monolitikus államhatalom funkcionáriusainak és kedvezményezeteinek a helyzetét javítanánk, mert privatizálásra a volt elnyomott rétegeknek nincs lehetőségük, nincs pénzük. [...] privatizáció című szó alatt lényegében itt az elmúlt egy év alatt hatalomátmentés folyt. Olyan hatalomátmentés játszódott le a szemünk előtt, amit a magyar lakosság nem hajlandó tudomásul venni, nem hajlandó elfogadni. Lényegében az ország kirablása zajlott le előttünk, és ez a kirablás kivétel nélkül a volt elnyomók részéről jelentkezett.

(Torgyán József, az FKGP elnökének felszólalása, 1990. december 18.)

Privatizálni azonban, tisztelt Képviselőtársaim, kell!

Még ha az nagyon nehéz is. De azért, mert nehéz, még nem kérdőjelezhető meg a szükségessége. Privatizálni kell, hisz az eredményben érdekelt, a vagyont jól működtető, kockázatot vállaló magántulajdonosok tömege jóval nagyobb motorikus erőt jelent egy nemzet gazdasága szempontjából, mint az állam, a megfoghatatlan köztulajdonos. Privatizálni kell, hisz tökélekielő, modern technológiákra bizony nagy szüksége van helyenként elagott termelő, szolgáltató infrastruktúránk hatékonyabbá tételére. Privatizálni kell, mert adósságaink egyre nyomasztóbb kamatterheit csökkentendő, a költségvetésnek privatizációs bevételekre van szüksége.

(Szalay Gábor SZDSZ-es képviselő beszéde, 1995. február 28.)

A gyorsan romló költségvetési helyzet azonban 1995 tavaszára radikális intézkedések meghozatalát provokálta ki, s ezek közé sorolható az akkor már gyakorlatilag másfél éve szunnyadó privatizáció hirtelen újraindítása. Az eladásra felkínált állami vagyon körébe olyanok is bekerültek, amelyekkel máshol óvatosan bántak, mint amilyenek az áramszolgáltatók, a vízművek. Az állami közművek eladása ugyan is nem indokolható azok veszteségességével, hiszen lényegében monopolhelyzetben lévő, nyereséget hozó üzemekről van szó. A közüzemek megvételére jelentkezők megítélése is ellentmondásos, hiszen ekkora vagyontömeget csak külföldiek vehettek meg, s közöttük nemegyszer más ország állami nagyvállalatai indultak és nyertek a tendereken. Ráadásul a közüzemi jelleg miatt e tevékenységeknél az állam nem szabadulhat meg az árszabályozás feladatától, így a privatizációs szerződésekbe különféle biztosítékokat és garanciákat építettek be, melyeknek a magyar államra nézve hátrányos vonatkozásait a parlamenti ellenzék erősen kritizálta. [...] a privatizációs folyamatot ma sokkal több kritika és ellenérzés övezi, mint a rendszerváltozás kezdetén. A magántulajdon többségi pozíciója ugyan valóban rövid idő alatt helyreállt hazánkban, de a külföldi tulajdonosok hirtelen nagyra nőtt túlsúlya mellett; a hazai potenciális tulajdonosi rétegek a kíváncsnál sokkal szűkebb részt kaptak a volt állami vagyonból.

(Bod Péter Ákos, korábbi jegybankelnök a privatizációról.
In: A magyar privatizáció menete és tanulságai, Rubicon)

• Vessük össze a privatizációval kapcsolatos véleményeket! Gyűjtsük össze a különböző érveket, szempontokat!

A kárpótlás kérdése

Milyen jellegű megoldás született?

A tulajdonviszonyok átalakításának egy központi eleme volt a **kárpótlás**. Ez azt jelentette, hogy az államosítások során jogtalanul megkárosított régi tulajdonosokat valamilyen módon kárpótolni kell. Az egyik oldalról megjelent a **reprivatizáció** elve, melynek értelmében az államosított vagyont teljeskörűen vissza kell adni az eredeti tulajdonosnak. Másik oldalról volt olyan irányzat, amely a **kárpótlás teljes mellőzését** javasolta, hivatkozva arra, hogy az évtizedek alatt kialakult új tulajdonviszonyok nem visszaállíthatók, illetve a korabeli csődközel államháztartási helyzetben az állam ezt nem engedheti meg magának.

Végül 1991-ben az Antall-kormány **kompromisszumos megoldást** fogadott el: az államosított vagyont nem adják vissza, hanem helyette értékpapírokat, ún. **kárpótlási jegyeket** adtak a károsultaknak vagy örököseiknek. Ezeket az értékpapírokat pedig a **privatizáció során** (föld-, lakás- vagy részvény-) **vásárlásra** lehetett felhasználni. A kárpótoltak sok esetben idős magánszemélyek voltak, akik nem kívántak már vállalkozásba kezdeni, így kárpótlási jegyeiket vállalkozóknak adták el – sokszor mélyen áron alul –, akik aztán nagy haszonnal használták fel az értékpapírokat. A kárpótlás tekintetében a **történelmi egyházak** külön elbírálás alá estek, mivel közhasznú tevékenységet láttak el, esetükben a **reprivatizáció** elve valósult meg. Vagyis az egyházak – amennyiben igényt tartottak rá – majdnem **minden államosított vagyontárgyukat visszakapták** (kivéve például a földbirtokokat).

A **korábbi téveszemből részben mezőgazdasági nagyvállalatok** jöttek létre, de a **termőföld mintegy fele** – ezzel kapcsolatos komoly politikai viták után – a **kárpótlás révén visszakerült a korábbi kistulajdonosokhoz vagy örököseikhez**. Az ő jelentős részük azonban nem volt képes piaci termelést folytatni, inkább **csak családi önellátásra vagy nyugdíj-kiegészítésként** foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. Csak lassan jelentek meg a különböző mezőgazdasági ágazatokban tőkeerősebb, piaci nyereségorientált vállalkozások.

Gazdasági válság és szerkezetváltás

Milyen következményekkel járt a piacgazdaságra való átállás?

A rendszerváltoztatás idején a **magyar gazdaság korábban kialakult szerkezeti problémái** még inkább nyilvánvalóvá váltak, és **válsághoz vezettek**. A tervgazdaság évtizedei alatt a **gazdaságfejlesztés** során nem a piaci viszonyokat és Magyarország természetes adottságait vették figyelembe, hanem a politikai-ideológiai célok mentén hajtottak végre **túlméretezett ipari beruházásokat**. A rendszerváltoztatás után az ilyen **nehézipari üzemek, bányák tömegével mentek csődbe**, mert a kialakuló **piaci viszonyok között** további működetésük és fenntartásuk **nem volt gazdaságos**.

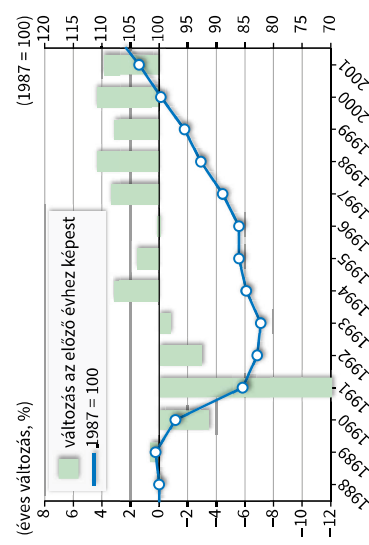
Minderre a legjobb példa a magyar **bányászat és vaskohászat** területe. A hazai ásványkincsek (például szén, bauxit) nemzetközi szinten nem túl jó minőségűek, és meglehetősen mélyről, költségesen kell kibányászni őket, így a világpiaci viszonyok között gazda-

Kárpótlási jegy. Az arra jogosultaknak ún. kárpótlási jegyeket bocsátottak ki, amely értékpapírként lehetőséget adott különböző vagyontárgyak, üzletrészek, termőföld és önkormányzati lakások megvásárlására.

Az erkölcsi, jogi és politikai jóvátétel, a kárpótlás az 1939. március 11. és 1989. október 23. között életüktől szabadságuktól és vagyonuktól jogtalanul megfosztottak körére terjedt ki (1992. évi XXXII. törvény). Így a politikai okokból történt elítélések semmissé nyilvánításával a személyi jellegű joghátrányok megszüntetése a jövőre nézve; a büntetőjogi vagy közigazgatási intézkedések járulékos munkajogi és társadalombiztosítási hátrányainak jóvátétele; az elszennvedett fizikai jellegű hátrányok, sérelmek korrekciója; végül a tulajdonban okozott kifejezetten vagyoni jellegű sérelmek orvoslása során a részleges anyagi kárpótlás tartozott bele. Utóbbi csak a természetes személyekre vonatkozott.

- Miért ezt a korszakhatárt jelölték ki a törvényhozók?
- Milyen módon valósult meg a kárpótlás?

A GDP alakulása a gazdasági átmenet éveiben (1987 = 100%; minden évben az előző évhez viszonyítják a százalékos változást)

Olvassuk le a görbéről, hogy a bemutatott időszak alatt hány százalékkal esett vissza a GDP az 1987-eshez képest! Melyik volt az első év, amikor növekedni kezdett a GDP? Mikor érte el újra az 1987-es szintet?

Az elhagyatott ózdi érőmű üres csarnoka

Az ajkai kőszénbányából az utolsó csille szenet 2004-ben hozták fel. Korábban a kitermelt szén fő felhasználója az ajkai hőerőmű volt, mely azonban ekkor már külföldről szerezte be a szenet, így megszűnt a kereslet.

A salgótarjáni öblösüveggyár termelése 2009-ben szűnt meg. A rendszerváltoztatás után a gyárat privatizálták, ám folyamatos tőkehiánnyal küszködött, annak ellenére, hogy mind a nyersanyag, mind a szakértő, mind pedig a piaci kereslet megvolt.

Miért tudtak fennmaradni a veszteséges gyárak a Kádár-korszakban? • Miért nem volt fenntartható hosszabb távon ez a módszer?

Miért nőtt gyorsan az infláció a rendszerváltoztatás után? Fogalmazzunk meg legalább két lehetséges okot! Milyen hatással volt az infláció a bérekre?

ságtalanná vált a kitermelés. Így a korábban kiemelkedő jelentőségű (mélyművelésű) **bányászat leépült, munkanélküli bányászok tömegeit** és kilátástalan helyzetbe került bányavárosokat (például Komló, Salgótarján) hagyva maga után. Hasonló sorsra jutott a hazai nyersanyagot (vasércet) szinte teljes egészében nélkülöző, ezért túlméretezett magyar kohászat zöme is.

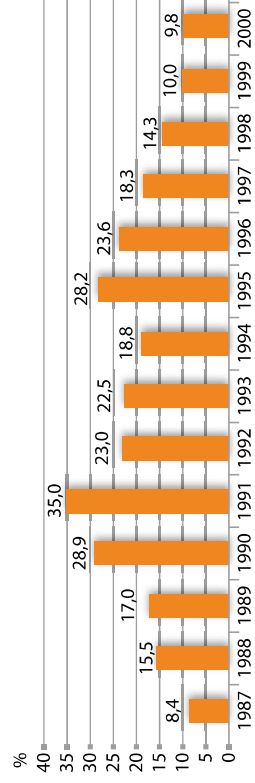
A kialakuló válságot tovább mélyítette a **KGST felbomlása** és a Szovjetunió – ezzel a **szovjet piac – összeomlása** is. Mindennek megszűnésével a magyar feldolgozóipari termékek a piacukat, a nyersanyagigényes ágazatok pedig az **olcsó nyersanyagforrásukat veszítették el**. Mindez azonban nem, vagy nem teljesen magyarázza meg az olyan nagy hagyományokkal bíró ágazatok csődjét, mint az élelmiszeripar, az üveggyártás, a gépiárműgyártás, vagy éppen a cementipar. Ezen ágazatok leépülését nagy mértékben a **rosszul megválasztott privatizáció** és az annak nyomán történt **gyárbezárások** okozták.

Mindennek eredményeként a magyar gazdaság **komplett ágazatai omlottak össze** (bányászat, nehézipar, gépgyártás, textilipar), **egész régiókat** (például Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) taszítva hosszan elhúzódó **társadalmi-gazdasági válságba**. 1993-ra a **hazai gazdaság kibocátása (GDP)** a rendszerváltoztatás előtti utolsó évhez (1989) képest **18%-kal csökkent**. Mindezzel párhuzamosan az árak igen gyorsan emelkedtek: 1991-ben **35%-os** volt az **infláció** mértéke, és mivel a fizetések nem – vagy alig – nőttek, az emberek **reálbére jelentősen csökkent**. A hatalmas gazdasági ágazatok megszűnésével munkások tömegei kerültek az utcára, és a **munkanélküliség** tartósan **10% fölé** emelkedett. A gazdasági nehézségeket pedig különösen veszélyessé tette a **magyar államadósság magas** – 1993-ban már a GDP 90%-át meghaladó – **szintje**, ami az állam fizetéseképtelenségének veszélyét vetette fel.

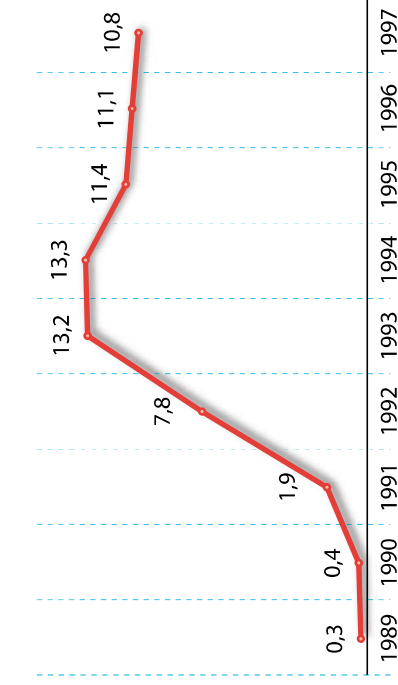
A **mezőgazdaság** GDP-hez és foglalkoztatáshoz való hozzájárulása is **jelentősen csökkent**. A **termelőszövetkezetek felbomlottak**, és a kárpótálás nyomán eleinte igen **elaprózott birtokszerkezet** jött létre. A **szovjet piac elvesztése**, valamint a **nyugati versenytársak megjelenése** a mezőgazdaságot az iparnál is érzékenyebben érintette, amit részben napjainkig sem hevert ki.

Az új gazdaságstruktúra kiépülése **hosszabb időt vett igénybe**. Az 1990-es évek elején még **hiányoztak a magyar társadalom vállalkozói tapasztalatai**, és a **hazai tőke is csak korlátozottan** állt rendelkezésre a beruházásokhoz. A tőkehiányt ugyanakkor jelentős mértékben pótolta a **beáramló nyugati tőke**. Ez vált az újrainduló **gazdasági növekedés alapjává**.

A külföldről érkező befektetések kétségtelen **előnye**, hogy hazai tőke híján az **új ágazatok kiépítésének döntő forrását adták**, valamint **fejlettebb, hatékonyabb termelési kultúrát** honosítottak meg. Idővel **csökkentették a munkanélküliséget**, és

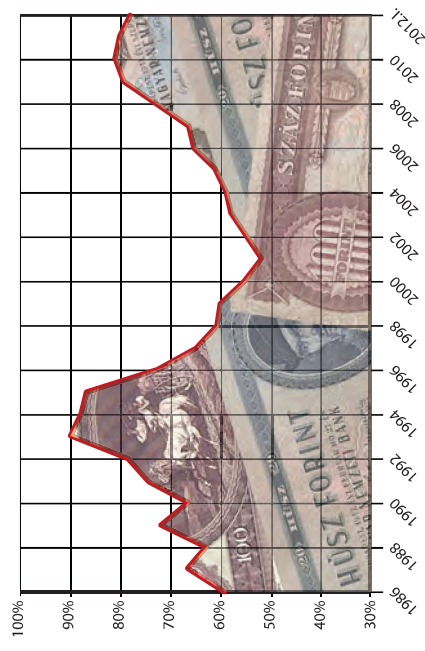

Az infláció alakulása Magyarországon (1987–2000)

A munkanélküliség arányának változása Magyarországon (%)

Milyen gazdaságpolitikai lépések vezettek a munkanélküliség megugráshoz? • Vitasuk meg, mennyire volt szükségszerű ez a folyamat! Vajon hogyan alakulhatott az adat sor 1997 után? Miért?

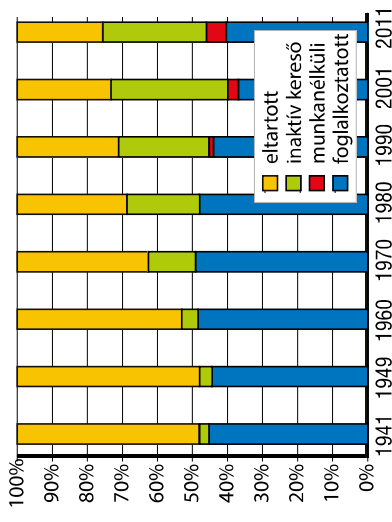

Az államadósság változása az éves GDP arányában

Mikor volt a legmagasabb az államadósság aránya? Hogyan befolyásolhatta ez a korabeli magyar gazdaságpolitikát? • Miként függött össze a privatizáció az államadóssággal?

javitották az exportot. Ugyanakkor elmondható, hogy általában **nem a csúcstechnológiai gyártási folyamatokat telepítették Magyarországra**, hanem sokkal inkább az alacsonyabb szintű összeszerelő üzemeket. Ezeknél elsődlegesen az **alacsony hazai béreket**, a megbízható munkakultúrát és a földrajzi közelséget **használták ki.** Mindemellett a hosszú ideig élvezett **adókedvezmények** miatt az államháztartáshoz való hozzájárulásuk eleinte csekély volt, ráadásul az itt megtermelt **bevételeiket sok esetben nem Magyarországon fektették be.** Fejlesztő hatásuk elszigetelt maradt, mivel **nem magyar nyers- vagy alapanyagokból**, hazai szereplők által megtermelt **alkatrészekből állították elő termékeiket.** Általában pedig **gazdasági érdekeik nem Magyarországhoz kötődnek**, így a helyzet előnytelen alakulása esetén **könnyen átszervezhetik termelésüket más országokba.** Természetesen a külföldi befektetésekre szép számmal találni pozitív példát is: az esztergomi Suzuki- és a győri Audi-gyár szervesen integrálódott Magyarország gazdaságába, és kedvező hatással volt az adott régió fejlődésére.

A befektetések nyomán jelentősen megváltozott a magyar gazdaság szerkezete. Egyértelműen **előtérbe kerültek** a nagyobb szakértelmet igénylő (ezért Magyarország adottságaihoz jobban illeszkedő) **feldolgozóipari ágazatok.** Ezen belül is a külföldi cégek által meghonosított **gépipar** (főleg az autógyártás), valamint a világszínvonalú hazai gyógyszergyártást is magában foglaló **vegyipar** vált **húzóágazattá.** Az ipar mellett azonban a magyar nemzetgazdaság **meghatározó szektorává a szolgáltatások** váltak, amelyek a folyamatos növekedés eredményeként a '90-es évek végén a GDP 60%-át, napjainkra pedig már a 70%-át adják.

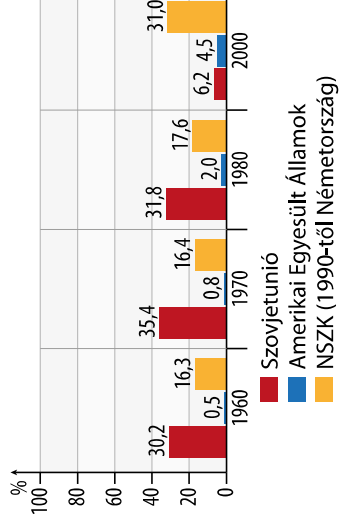
A népesség gazdasági aktivitása

Milyen gazdasági és történelmi okok állnak a változások mögött?

Antall József miniszterelnök ül be az első fehér Opel Astra volánja mögé, hogy az ünneplőkhöz vezesse, miután a General Motors Hungary szentgotthárdi gyárában legördült az első magyarok gyártotta modern személygépkocsi a szelősálokokról

Miért nem volt személygépkocsi-gyártás Magyarországon 1989 előtt?

A fontosabb partnerek részesedése Magyarországnak a külkereskedelmi forgalomból a 20. század második felében. (A 2000. évi adat a Szovjetunió korábbi tagállamaira vonatkozik.)

Vizsgáljuk meg, mely időpontban mely országok voltak a legfontosabb külkereskedelmi partnereink! Milyen trendek rajzolódhatnak ki?

Átszerelésre váró vasútkocsi-tengelyek a záhonyi határátkelőnél. Az 1980-as években évi 40 ezer, a rendszerváltoztatást követően csak évente egy-kétezer vasúti kocsi tengelyeztek át, így számtalan felhasználatlan vasútkocsi-tengely rozsdásodik a záhonyi állomás vágányain.

Miért bonyolított le nagy forgalmat 1990 előtt Záhony, és miért volt szükség a tengelyekre?

A külkereskedelem átalakulása

Hogyan és miért változott meg a külkereskedelmi orientáció?

A második világháború után a szovjet megszállással a korábbiaktól teljesen eltérő külkereskedelmi kapcsolatrendszer alakult ki. A **KGST keretei között** Magyarország **külkereskedelmének zömét a keleti blokk országaival**, azon belül is **a Szovjetunióval bonyolította le**. Ennek megfelelően az 1960–70-es években a forgalom több mint 60%-át a KGST-országokkal folyó kereskedelem tette ki (ebből a Szovjetunió önmagában 30-40%-kal részesült). A Szovjetunió és a KGST szétesésével ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Egyfelől újraéledtek a hagyományos **nyugati kapcsolatok**, másfelől **Oroszország** a világpiacon is keresett **nyersanyagait** immár **nem kívánta** az elavultabb **magyar ipari** vagy máshonnan is beszerezhető élelmiszeripari termékekért eladni, így a **vele folytatott külkereskedelmi forgalom visszaesett**. Így az **ezredfordulóra** egyértelműen **Németország vált Magyarországnak legfontosabb külkereskedelmi partnerévé**, a magyar külkereskedelemből 31%-kal részesedve, mögötte Ausztria állt a második helyen 8%-kal. E két országból érkezett a legtöbb befektetés is Magyarországra, tehát a **forgalom jelentős részéért ezek a német és osztrák cégek felelnek**. Oroszország 2000-ben csupán 5%-ot foglalt el a magyar külkereskedelemből (főképpen energiahordozók importja miatt), de ez a volt Szovjetunió államaival együtt is csak 6%-ot tett ki.

A rendszerváltoztatás után **az ország gazdasága erőteljesen nyitottá vált. A szocialista gazdaság keretei között** meghatározó volt az **autarkia** (önellátásra) **való törekvés**. Ezzel szemben a **piacgazdaság** törvényszerűségei között a Magyarországhoz hasonló kis méretű, nyersanyagokat nélkülöző országnak célszerű **fokozottan integrálódni a globális gazdaságba**, és minél jobban kihasználni a kereskedelemből fakadó előnyöket. Mindebből következően **Magyarország méreteihez képest igen nagy külkereskedelmi forgalmat bonyolított le**, a magyar GDP-hez pedig nagyon nagy részarányban járulnak hozzá a külföldi háttérű szereplők. Ez nyugodt körülmények között olcsóbb árakat és versenyképesebb termelést eredményez, válságos körülmények között azonban **a hazai gazdaság nagyon sérülékennyé válhat. A nemzetközi folyamatoknak való kitettség függőséget teremt**. Konkrét példával élve: ha Németországban gazdasági problémák lépnek fel, akkor azok erősen éreztetik hatásukat Magyarországon is.

Összegzés

Változás és folytonosság

- Milyen következményekkel járt a piacgazdaságra való átállás?
- Miért érintették kedvezőtlenül a gazdasági változások az országot egyes régióit?

Történelmi interpretáció

- Milyen előnyei és hátrányai voltak a magyarországi privatizációnak?

Kitekintő

Vita a kárpótlásról (Forrásfeldolgozás)

Tökéletes kárpótlást 40–50 év elteltével nem lehet nyújtani. Nemcsak azért nem lehet, mert 40 év változásait lehetetlen meg nem történné tenni, hanem azért sem, mert ez a 40 év, több mint egy emberöltő, sokak életéből visszavonhatatlanul elveszett. Ellentmondásos feladatok állnak előttünk, hiszen [...] a tulajdonviszonyok stabilizálása mellett végre kell hajtani a privatizációt, ami a tulajdonviszonyok mobilizálását kívánja meg, és közben úgy kell biztosítani a volt tulajdonosok kárpótlását, hogy a jelenleg befektetni vágyó külföldi és belföldi tőke biztonságosan vállalkozása állandóságában és stabilitásában. Mindenekfelett pedig figyelembe kell venni országunk anyagi helyzetét, teljesítőképessége korlátozottságát és a jövő generáció teherbírását és boldogulási esélyeit is. Jól látható tehát, hogy egymás ellen ható tényezőket kell egyeztetni, így mindenképpen kompromisszumos és részleges megoldásra kellett törekednünk. [...] az elvett vagyont nem lehet eredeti formájában visszaadni. Nem lehet, mert annak nagy része már nincs meg, vagy annak időközben jóhiszemű tulajdonosai alapvető változásokat hajtottak végre rajta, nem lehet, mert sok egykori tulajdonos nem él már, illetve nem tudna élni vagyonaéhoz fűződő jogaival és kötelezettségeivel, továbbá nem lehet, mert a nemzet teherbíró képessége ezt nem teszi lehetővé. (Zaj.) Mindezek alapján ez a törvényjavaslat korlátozza a kárpótlást időben és mennyiségben, és bizonyos fókáig a jogosultak körében is.

(Balsai István igazságügy-miniszter országgyűlési felszólalása, 1991. február 4.)

- Milyen álláspontot képviselt a miniszter a kárpótlással kapcsolatban?
- Milyen érveket fogalmazott meg?

A jogos kárpótlásra igényt tartóknak talán valóban a legsértettebb réteget jelentik a kifosztott egykori tulajdonosok: a földjétől megfosztott parasztok, a munkával szerezett tulajdonból kismimizett polgárság. Ám rajtuk kívül szenvedője, kismimizettje volt az úgynevezett szocialista rendszernek a hatalomnak kiszolgáltatott minden egyes állampolgár. [...] Olyan jogszabályt kellene alkotni, amely nemcsak a 700 000–1 000 000 volt tulajdonost, de minden magyar embert kárpótolna azért, amit elérhetett volna, de nem ért el, mert a szocialista rendszer nem nyújtott rá valós lehetőséget. Mindazért a saját magukat is kiszármányoló sok-sok túlmunkáért, amit sokuk számára elérhetetlen jogos emberi igényekért voltak kénytelenek végezni, ám aminek nyereségét a múlt rendszer vezetői és kiszolgálói az utolsó fillérig mind elherdálták. Egy ilyen állampolgári jogon járó kárpótlásra van valódi lehetőség.

(Vass István, az SZDSZ képviselőjének országgyűlési felszólalása, 1991. február 18.)

- Kiket nevezett meg a szónok a kommunista diktatúra kárvallottjainak?
- Milyen jellegű kárpótlást javasolt?
- Milyen érveket sorakoztatott fel emellett?

Lehet-e igazságosan felderíteni az akkori tulajdoni viszonyokat? Voltak, akik semmilyen igazolást nem kértek földjük elvételekor, felve attól, hogy bármilyen dokumentum, ami egykori vagyoni helyzetüket bizonyítja, még nehéz helyzetbe hozhatja őket. Vannak, akiknek a papírjaik megsemmisültek, korábbi telekkönyvek elvesztek, az ingatlanok árai az elvételekor nyomottak voltak, nem fejezték ki a valóságos piaci értéket. Hogyan kárpótoljuk azokat, akiknek vagyonuk ugyan nem volt, de ugyanúgy megszenvedték az előző négy évtizedet, mint a korábbi tulajdonosok? Hogyan kárpótolunk az alacsony életszínvonalért, a továbbtanulási lehetőségek korlátozásáért és a vállalkozások ellehetetlenüléséért? Lehet-e egy egész társadalmat kárpótolni? [...] Igazságos-e az a rendszer, ami eltérő mértékben nyújt kárpótlást, hiszen a föld esetében körülbelül 80%-os, a többi ingatlant és ingóság esetében 10–30%- közötti a kárpótlás mértéke.

(Áder János, a Fidesz képviselőjének országgyűlési felszólalása, 1991. február 18.)

- Milyen – a kárpótlással kapcsolatos – problémákra hívta fel a figyelmet a szónok?
- Vélhetően a kárpótlás mely formáját vette el?

Most vitatkozunk azon, hogy megilleti-e teljes egészében a parasztot a föld vagy a patikust a patika. Hát ha egyszer jogellenesen vették el tőle, akkor megilleti. És igaz, hogy a pártállam szemet hunyt ezek felett a jogtalanságok felett, de azért hunyt szemet, mert pártállam. Nekünk pedig azért nem szabad szemet hunynunk ezek felett, mert mi nem vagyunk pártállam, hanem jogállam szeretnénk lenni. De hogy tarthatunk számot a jogállamiságról szóhasználatára, hogyha nem vagyunk képesek, vagy nem tudjuk, vagy nem akarjuk ezeket a jogtalanságokat eltakarítani, és helyette a jogállamiságnak megfelelő rendelkezéseket hozni?

Általában arra szoktak hivatkozni, hogy azért nem lehet visszaadni az ilyen tulajdont, mert hiszen nem lehet mindenkinek visszaadni. De hát kérem, akkor ezek szerint, ha a tolvaj ellopja a holminkat, akkor majd a rendőrség nem fogja nekünk visszaadni a holmit azért, mert a másik tolvaj is lopott, és annak a másik tulajdonosnak nem tudják visszaadni az ellopott javakat?

(Torgyán József, az FKGP elnökének országgyűlési felszólalása, 1991. február 4.)

- A kárpótlás mely formáját támogatta a szónok? Milyen érveket hozott fel mellette?

A tulajdonváltás rövid és középtávon biztosan nem jelent pótlólagos növekedési hajtóerőt a gazdaságban, sőt inkább pótlólagos terhet a működésben. Az alkalmazott privatizációs technikák az érintett vállalatok tőkehelyzetét nemhogy stabilizálták volna, inkább destabilizálták. A hitelekkel privatizált vállalatokból a hitelek visszafizetése és a kamatfizetési kényszer miatt tőke kivonásra kerül sor. További probléma, hogy a privatizációs hitelterhek miatt az érintett társaságok nem hitelképesek, így forgóeszköz-szükségleteiket és fejlesztési elképzeléseiket hitellel megvalósítani nem tudják.

(Vigvári András: A magyar privatizáció néhány jellemzője. Eszmélet folyóirat, 1994.)

- Mit vitat a szerző a privatizációval kapcsolatban?
- Milyen negatív hatásait emelte ki a vállalatok magánkézbe kerülésének?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

Témák

1. A rendszerváltoztatás
 - A Kádár-rendszer válsága
 - Az ellenzéki mozgalmak az 1980-as években
 - A békés rendszerváltoztatás főbb eseményei
 - Az 1989. év jelentősége
2. A magyar demokrácia 1990–1998 között
 - Az első szabad országgyűlési választás eredménye
 - Az Antall-kormány tevékenysége
 - A politikai váltogazdaság kialakulása
 - A legfontosabb pártok és politikai irányultságuk azonosítása
 - A piacgazdaság kialakulása, a privatizáció
 - Társadalmi változások, a rendszerváltoztatás szociális következményei

Javasolt tevékenységek

- A rendszerváltó pártok plakátjainak és jelszavainak elemzése.
- Kronológia készítése a rendszerváltoztatás legfontosabb történéseiről.
- Magyarország államberendezkedésének nyomon kísérése a 20. század folyamán.
- Interjú készítése egy családtaggal, ismerőssel a rendszerváltoztatás időszakáról.

Fogalmak, adatok

Fogalmak: adósságspirál, Magyar Demokrata Fórum (MDF), Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Magyar Szocialista Párt (MSZP), Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), Nemzeti Kerekasztal, rendszerváltoztatás, privatizáció, kárpótlás, jogállam, sarkalatos törvények

Személyek: Pozsgay Imre, Németh Miklós, Horn Gyula, Antall József, Göncz Árpád, Orbán Viktor

Kronológia: 1987 a lakiteleki találkozó, 1989–1990 a rendszerváltoztatás, 1990 az első szabad választások, 1991 a szovjet csapatok kivonulása Magyarországról